

RAZLIČITA ZNAČENJA HEBREJSKOG POJMA *b^erit* I NJEGOVA DVOZNAČNOST U 2 Kr

Karlo VIŠATICKI

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Petra Preradovića 17, p.p. 54, 31 400 Đakovo
KVisaticki@gmx.net

Sažetak

Savez, na hebrejskom *b^erit*, jedan je od središnjih pojmova Starog zavjeta, i nalazi se gotovo u svim starozavjetnim biblijskim knjigama. U svom prilogu autor nakon uvodnih riječi, gdje općenito govori o savezu, pojmu koji ima široku lepezu značenja i može značiti: privatni zavjet, ugovor dviju (jednakih) osoba, ugovor dvaju kraljeva ili država, savez između Boga i izraelskog naroda, najprije govori o etimologiji riječi *b^erit*, koja još uvijek nije dovoljno razjašnjena te navodi primjere prevođenja te riječi u starijim prijevodima (*Targum, Septuaginta, Aquila, Symmachus, Theodotion, Vulgata, Vetus Latina*) te u starijim hrvatskim prijevodima (Matija Petar Katančić, Ivan Matija Škarić, Bartol Kašić, Valentin Čebušnik, Antun Sović, Ivan Evanđelist Šarić). Autor zatim govori o značenju pojma *b^erit* unutar hebrejske Biblije. Taj pojam nalazimo kako u sakralnoj tako u profanoj sferi. Nakon toga autor analizira tekstove iz Druge knjige o Kraljevima gdje se ta riječ pojavljuje ukupno 12 puta. U toj knjizi se nalaze mlađi starozavjetni tekstovi koji su pisani u vrijeme kada taj izraz postaje sinonim za Toru, Zakon. Većina tekstova u 2 Kr odnosi se na Savez Boga i naroda, Jahve i Izraela, a u danom kontekstu Savez je sinonim za Toru. Držanje Saveza zapravo znači držanje Dekaloga, odnosno prije svega prve Božje zapovijedi.

Ključne riječi: Povijesne knjige, Druga knjiga o Kraljevima, *b^erit*, Savez, Tora u kasnim spisima.

Uvod

Savez je središnji pojam u poruci Starog zavjeta, a znači uređenje nekog međuljudskog odnosa u smislu međusobne pripadnosti i prijateljstva.¹ Ovaj se pojam upotrebljavao i za odnos Boga i izraelskog naroda. »Savez je središnji pojam čitavog Svetog pisma, kako Staroga tako i Novoga zavjeta, i nema apsolutno nikakve paralele u drevnim religijama.«² »Savez Božji s ljudima sažimlje srž, bit religije Staroga i Novoga saveza, tako da je prema Dn 11,28.30 »sveti Savez« istoznačan s religijom Izraela.«³ Starozavjetni biblijski tekstovi donose različite primjere saveza, ne samo saveza Boga i čovjeka, Boga i naroda nego i saveza dvaju naroda ili saveza, u konkretnom kontekstu dogovora, ugovora, pakta između dvojice pojedinaca, kraljeva i sl. Ernst Kutsch⁴ shvaća *b^erit* kao odredbu, obvezu koju subjekt na sebe preuzima; ona nije uvijek točno definirana, nego se može vidjeti iz konteksta. Lepeza značenja hebrejske riječi *b^erit* je dosta široka. Knjiga Jobova govori o sklapanju saveza s kamenjem, s Levijatanom, sa svojim očima: »Job sklapa savez sa svojim očima«, tako bi bio hrvatski prijevod hebrejskog teksta.⁵ Danas bi se moglo reći: učinio je privatni zavjet u kojem je nešto obećao. Tekst 1 Sam 18,3 opisu-

¹ Usp. Karl PAURITSCH, *Savez*, u: Anton GRABNER-HAIDER, *Praktični biblijski leksikon*, Zagreb, 1997., 361.

² Usp. Adalbert REBIĆ, *Središnje teme Staroga zavjeta. Biblijskoteološki pregled starozavjetne poruke*, Zagreb, 1996., 117.

³ *Isto*. Autor ovdje citira monografiju: Leo KRINETZKI, *Savez Božji s ljudima prema Starom i Novom zavjetu*, Zagreb, 1975.

⁴ Usp. Ernst KUTSCH, *b^erit*, Verpflichtung, u: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* I, München – Zürich, 1978. (dalje: *THAT*), 339-352, ovdje 342: »*b^erit* bezeichnet nicht ein 'Verhältnis', sondern ist die 'Bestimmung', 'Verpflichtung', die das Subjekt der *b^erit* übernimmt; in solchem Zusammenhang kann *b^erit* geradezu die Zusage meinen.«

⁵ Usp. Job 5,23: »Sklopit' ti ćeš savez s kamenjem na njivi, zvjerad divlja s tobom u miru će biti«. Sadržajno je ovaj savez ništa drugo nego ugovor, dogovor. Ovakav je odnos relativno rijedak u starozavjetnim tekstovima i nalazimo ga kod proroka. Radi se o miru kao novom stanju, kao eshatološkoj kategoriji, o miru koji će nastupiti čak i među divljim životinjama. Usp. Hoš 2,20: »U onaj dan, učinit ću za njih savez sa životinjama u polju, s pticama nebeskimi gmazovima zemskim; luk, mač i boj istrijebit ću iz zemlje da mirno u njoj počiva.« Slično Iz 11,6-9: »Vuk će prebivati s jagnjetom, vris ležati s kozličem, tele i lavić zajedno će pasti, a djetesce njih će vodit'. Krava i medvjedica zajedno će pasti, a mladunčad njihova skupa će ležati, lav će jesti slamu k'o govedo. Nad rupom gujinom igrat će se dojenče, sisanče će ruku zavlaciti u leglo zmijinjine. Zlo se više neće činiti, neće se pustošiti na svoj svetoj gori mojoj: zemlja će se ispuniti spoznajom Jahvinom kao što se vodom pune mora.« Ili Ez 34,25: »I sklopit ću s njima Savez mira i uklonit ću iz zemlje sve divlje zvijeri, i živjet će mirno u pustinji i spavati po šumama.« Usp. Friedrich HORST, *Hiob Kapitel 1-19*, Neukirchen-Vluyn, 1983., 88. 31,1: »Sa svojim očima savez sam sklopio da pogledati neću nijednu djevicu.«

U svom zadnjem intervjuu Job pokušava na sve načine argumentirati svoju nedužnost. Tvrdi da nije sagriješio ne samo djelom nego ni mišlju. Usp. Heinrich GROSS, *Ijob*, Würzburg, 1998., 108-109.

je poseban odnos između Davida i Šaulova sina Jonatana: »I Jonatan sklopi savez s Davidom, jer ga je ljubio kao samoga sebe.« Radi se o dogovoru, ugovoru, prijateljstvu koje je na taj način potvrđeno.⁶ David je ovdje svakako u podređenoj poziciji, jer ima lošiji položaj od Jonatana koji je kraljev sin. Ovaj savez je ponovo savez nejednakih i možemo ga shvatiti kao dar Jonatana koji je bolje pozicioniran, Davidu, čiji će uspon tek uslijediti. U tekstu 1 Kr 5,26b radi se o savezu između izraelskog kralja Salomona i tirkog kralja Hirama: »Između Hirama i Salomona vladao je mir, te oni sklopiše savez.«⁷ Radi se o obvezujućem dogovoru, dogovoru dvojice kraljeva, dviju zemalja, kraljevstava, a taj dogovor ima javni i međunarodni karakter s mogućim obostranim posljedicama. Očito među njima nije bilo većih otvorenih pitanja. U tekstu Jš 9,15: »Jošua uglavi s njima mir, i sklopi savez s njima da će ih poštediti. I glavari se na to zakunu«, radi se o dogovoru između Gibeonaca i Izraelaca. Gibeonci su na prijevazu dogovorili mir s Izraelcima kako bi ostali na životu. Radi se o profanom, civilnom ugovoru ili dogovoru koji su dvije strane postigle, odnosno na koji su se obadvije strane obvezale. Sličan slučaj nalazimo u tekstu Ez 17,13a: »Odvede i izdanak iz kraljevskog koljena, sklopi s njima savez i zakletvom se obveza, pošto odvede sve mogućnike iz zemlje.« Babilonski kralj sklapa savez sa judejskim kraljem. Ovdje imamo politički savez ili dogovor dvaju kraljeva gdje je judejski kralj u svakom slučaju u podređenom položaju. Judejski kralj je kasnije pogazio svoju riječ, nije se držao dogovora s babilonskim kraljem, nego se okrenuo prema Egiptu. Ova nevjera onda ima svoje političke posljedice za Judino kraljevstvo, a za čin nevjere slijede sankcije Judinu kraljevstvu od strane babilonskog kralja. Svi biblijski tekstovi polaze od istog hebrejskog izraza, *b^erit*, koji je *terminus technicus* za tu vrstu odnosa među pojedincima, kraljevima, državama.

1. Etimologija riječi *b^erit*

Etimologija riječi *b^erit* nije potpuno razjašnjena.⁸ Postoji više pokušaja rješavanja ove enigme. Tako je riječ *b^erit* izvedena kao *nomen fem.* od glagola *barah* sa

⁶ Šarićev prijevod ovdje ima: »Jonatan učini vjeru s Davidom, jer ga je ljubio kao sebe samoga«, s tim što u fusnoti dodaje: »sklopi savez«; Vulgata: *foedus*; BHS *b^erit*.

⁷ Šarić: »Zato dođe do prijateljstva između Hirama i Salomona, tako da sklopiše među sobom savez.«

⁸ Usp. Moshe WEINFELD, *b^erit*, u: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, I, Stuttgart – Berlin – Köln, 1973., 781-808, ovdje 783. Usp. Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament, dritte Auflage neu bearbeitet von Walter BAUMGARTNER unter Mitarbeit von Benedikt HARTMANN und Ernst Y. KUTSCHER*, Leiden, 1967., gdje autori ostavljaju pitanje etimologije otvoreno.

značenjem »jesti«. Ovdje je problem u činjenici da glagol *barah* nije standardni izraz za »jesti«, nego ga nalazimo u kontekstu bolesničke hrane⁹, ili hrane kao utjehe¹⁰. Stoga autori postavljaju u pitanje ovu teoriju, odnosno potpuno ju isključuju.¹¹ Ernst Kutsch ukazuje na jednu drugu mogućnost. On izvodi izraz *b^erit* od korijena riječi *barah* II.¹² Autor navodi paralele iz akademskog jezika (*baru* s temeljnim značenjem »vidjeti, gledati«), ali je ovdje s druge strane problem da u cijelom Starom zavjetu nalazimo jedan jedini primjer tog glagola s navedenim značenjem, a na temelju nekog *hapaxlegomenona* je teško graditi jednu argumentiranu teoriju.¹³ Jedno drugo rješenje nudi M. Weinfeld donoseći akademsku paralelu *birit*, sa značenjem »između, među«. Međutim je točna ekvivalenta akademskom *birit* hebrejski *bin* što ga nalazimo u kontekstu riječi *b^erit*, koji u starijim slojevima jezika ima jednako značenje kao *bin*, a što bi onda konkretno bilo tautologija.

Prema M. Weinfeldu najprihvatljivije objašnjenje dolazi od akademskog pojam *biritu* sa značenjem »spona, okov«. Sličnu terminologiju nalazimo u akademskim i hetitskim pojmovima za pojam »ugovor, sporazum«. Tako u akademskom nalazimo riječ *riksu*, a u hetitskom *išhiul* za »savez«.¹⁴ Weinfeld nalazi i u arapskom određenu paralelu u pojmu *aqd*, koji označava »obvezavajući sporazum«.¹⁵

Ostaje dakle početna tvrdnja da je etimologija dosad nerazjašnjena.

U ovom je kontekstu zanimljivo pogledati starije prijevode pojma *b^erit*. Hebrejska biblija donosi *b^erit* samo kao imenicu i to u jednini, ukupno 287 puta¹⁶, *Targum* (aramejski prijevod) za ovaj izraz upotrebljava izraz *qwm*, a samo u 3 slučaja imamo odstupanje od ovog termina. *Septuaginta* prevodi

⁹ Usp. 2 Sam 13,5: »Dopusti da dođe moja sestra Tamara da mi dade jesti; ako ona pred mojim očima zgotovi jelo da to vidim, onda ću iz njezine ruke jesti.«

¹⁰ Usp. 2 Sam 3,35: »Nato pristupi sav narod nutkajući Davida da jede...«

¹¹ Usp. Moshe WEINFELD, *b^erit*, 783; Ernst KUTSCH, *b^erit Verpflichtung*, 339-352, ovdje 340.

¹² Ernst KUTSCH, *b^erit*, Verpflichtung, 340. Usp.: Ernst KUTSCH, *Verheissung und Gesetz. Untersuchungen zum sogenannten »Bund« im Alten Testament*, Berlin – New York, 1973., 28-39.

¹³ Usp.: James BARR, *Some Semantic Notes on the Covenant*, u: Herbert DONNER (ur.), *Beiträge zur Alttestamentlichen Theologie. Festschrift für Walther Zimmerli*, Göttingen, 1977., 23-38, ovdje 24: »All evidence suggests that the effective semantic function of *b^erit*, was far removed from any sense that can be detected by etymology, indeed it is likely that the semantic analysis of *b^erit* itself will be more decisive for the etymological question than the etymology can be for the understanding of this word.«

¹⁴ Moshe WEINFELD, *b^erit*, 783.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ Ernst KUTSCH, *b^erit*, Verpflichtung, 339, 341.

b^erit s riječju *diathēkē*, a *Aquila* i *Symmachus* preferiraju grčki izraz *synthēkē*¹⁷. *Teodotion* upotrebljava od ukupno 15 puta 11 puta *diathēkē*, a 4 puta *synthēkē*.

Vetus Latina upotrebljava za pojam *b^erit* načelno pojam *testamentum*, premda nalazimo mjesta gdje je upotrijebljen i neki drugi izraz, tako npr. *pactum*, *testimonium*, *iustitia*. Jeronim u svojoj *Vulgati* upotrebljava samo dva pojma kojima prevodi hebrejski izraz *b^erit*. Tako nalazimo 135 puta *foedus*, a 96 puta *pactum*. U *Psalterium iuxta Hebraeos* nalazimo 2 puta *foedus*, a 19 puta *pactum*. U ostalim slučajevima Jeronim upotrebljava izraz *testamentum*.¹⁸

*Nova Vulgata*¹⁹ upotrebljava za izraz *b^erit* riječi *foedus* i *pactum*. Tako imamo npr. u Post 11,12; 15,18; 17,2; 21,27.32; Izl 6,4; 23,32; 34,27; Jš 24,25 *foedus*, a Post 9,9; 17,4.7.9.10.13.14.19.21; Izl 19,5; 31,16; 34.10.15; Lev 26,9; Jr 31,31. 32 (2x).33 *pactum*.

U hrvatskom imamo za riječ *b^erit* pored *Saveza*, koji je standardni izraz, posebno kod starijih prevoditelja, i druge izraze: Matija Petar Katančić²⁰

¹⁷ Usp. Ernst KUTSCH, *Verheissung und Gesetz. Untersuchungen zum sogenannten »Bund« im Alten Testament*, 181:«Bei Aquila sind es 26 Fälle (bisher bekannt) an welchen *b^erit* mit *synthēkē* wiedergegeben wird; demgegenüber sind nur 3 Stellen an denen Aquila *diathēkē* für *b^erit* hat. Bei Symmachus wird *b^erit* 24 mal mit *synthēkē* wiedergegeben, dagegen 7 mal mit *diathēkē*.«

¹⁸ Usp. *Isto*,188: »Offen bleibt dabei ob Hieronymus die Bedeutung *foedus*, *pactum*, für *b^erit* bei Aquila und Symmachus gewonnen oder ob er sie bei seinen Hebräischlehrern gelernt hat; vielleicht hat er auch aus beiden Quellen geschöpft.«

¹⁹ Usp. *Nova Vulgata Bibliorum sacrorum editio*, Vaticano, 1979.

²⁰ Usp. Sveto pismo Starog zakona Sixta V. P. naredbom prividjeno, i Klementa VIII. Pape vlastjom izdano; Sada u Jezik slavno-illyricski izgovora Bosanskog' prinesheno; Tad SS. Otacah i Nauciteljah Tomacseniem nakitjeno, a za Novi zavjet: Sveto Pismo Novog Zakona Sixta V. P. naredbom prividjeno, i Klementa VIII. Pape Vlastjom izdano; Sada u Jezik Slavno-Illyricski Izgovora Bosanskog' prinesheno; Tad SS. Otacah i Nauciteljah Tomacseniem nakitjeno.

U naslovu Biblije Katančić upotrebljava termin »Zakon«, a u biblijskim tekstovima ima drugu terminologiju. Tako u tekstu Post 9,9.11 imamo izraz »ugovor«; Post 15,18 imamo: »U oni dan ugovorih Gospodin mir s'Abrahamom«; Post 17,9.10: »Recse opet Bog k'Abrahamu: i ti dakle csuvati chesh ugovor moj, i sime tvoje posli tebe u porodjaim' svoim'. Ovo je ugovor moj, kogchete obderxavati medamnom i vami, i simenom tvoim posli tebe: obrizatchese od vas svako muxko.«

Pored toga Katančić upotrebljava i izraz »uvit«; usp. Izl 24,8: »On pak uzavshi kerv poshkropih po puku, i recse: ovoje kerv uvita, koi ucsinih Gospodin s'vami sverhu sviuh govorenjah svoih. Ili Jš 24,25: Pogodih dakle Josue u dan oni uvit, i pridstavih puku zapovidi, i sude u Sikemu.«

U tekstu Jr 31,31 nalazimo: »Evoche dojti dnevi, veli Gospodin, i pogoditchu kuchi Israela, i kuchi Jude uvit novi.«

(zakon, ugovor, uvit), Ivan Matija Škarić²¹(uvit), Bartol Kašić²² (uvietovanje), Valentin Čebušnjik²³ (zavjet), Antun Sović²⁴ i Ivan Evandelist Šarić²⁵ (zavjet, savez).

Na hrvatskom govornom području vodila se diskusija oko terminologije, odnosno prijevoda hebrejskog izraza b^erit²⁶ te se kao *terminus technicus* ustalio izraz »savez«, a ne »zavjet«.

2. Značenje pojma b^erit

Pojam b^erit nalazimo ne samo u sakralnom, nego i u profanom kontekstu. Jonatan i David sklapaju b^erit, savez²⁷(ugovor) kao dvije privatne osobe. Radi se o prijateljskom odnosu kraljeva sina Jonatana i mladog Davida. Ne znamo sadržaj ovog b^erit dogovora. U svakom slučaju se ne radi o sporazumu, savezu jednakih, nego je ovdje David u slabijoj poziciji. Prijateljstvo, koje je vladalo između njih dvojice tim je aktom potvrđeno. David je na temelju ovog b^erit mogao i dalje računati s prijateljstvom i naklonošću Jonatana, a bilo je to za

²¹ Usp. Sveto pismo Staroga i Novoga uvita iz latinskog s obzirom na matične knjige izbitstveno i iztumačeno po Ivanu Matiju Skarich, svetoga bogoslovja naučitelju, davninah Svetoga pisma, uvodjenja u svete knjige Staroga uvita, njihova iztumačenja, i istokostranskih jezika u općenomu seminištu u Zadru bivšemu učitelju, i ost. Slog Prvi koji sadržaje I. i II. Knjigu Mojsesa. U Beču, 1858. Tekst Post 9,9 Škarić prevodi: »Evo ću ja sastaviti moj uvit s vami, i s vašim porodom posli vas«, a tekst Post 15,18 »Oni dan učini Jehova s Abramom uvit«, ali u tekstu Lk 22,20 Škarić donosi drugi izraz: »ovo je čaša novoga zakona u mojoj krvi, koja će biti za vas prolivena.«

²² Usp. *Biblia slavica*, herausgegeben von Hans ROTHE und Friedrich SCHOLZ unter Mitarbeit von Christian HANNICK und Ludger UDOLF. Kroatische Bibel des Bartol Kašić, Paderborn – München – Wien, 1999. Tekst Post 9,9 Kašić prevodi: »Evo ja ću odlučiti uvietovanje moje s vami i sa siemenom vašim za vami«, a Post 15,18: »U oni dan učini uvietovanje...«

²³ Usp. Valentin ČEBUŠNIK (preveo i bilješke prikupio), Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, Zbor duhovne mladeži zagrebačke, Zagreb, 1911. koji tekst Post 9,9 prevodi: »Evo ću postaviti zavjet svoj s vama i sa sjemenom vašim nakon vas....«, a Post 15,18: »U onaj dan učini Gospod zavjet...«

²⁴ Usp. Antun SOVIĆ, Neobjavljeni rukopis, (Svezak I, strana 203.) koji se nalazi u arhivu Zagrebačke nadbiskupije. Sović prevodi Post 9,9: »A ja, gle, podižem (postavljam) svoj zavjet s vama i vašim potomstvom....«, a Post 15,18: »U taj dan je Gospod učinio zavjet (savez)....« (Citirano s dozvolom Arhiva Zagrebačke nadbiskupije.)

²⁵ Ivan Evandelist ŠARIĆ, Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. 1. popravljeno izdanje, Zagreb – Sarajevo, 2006., Post 9,8: »zavjet«; Post 15,18: »zavjet«; Post 17,7: »zavjet«; Izl 24,8: »zavjet«; Jš 24,25: »zavjet«; Jr 31,31: »savez«.

²⁶ Usp. Jerko FUČAK, Zavjet ili savez, u: *Bogoslovska smotra*, 37 (1967.) 3-4, 375-379; Ljudevit RUPČIĆ, Zavjet ili Savez u: *Bogoslovska smotra*, 38 (1968.) 2, 223-232; Ljudevit RUPČIĆ, Je li b^erit savez, u: *Obnovljeni život*, 50 (1995.) 1, 81-91. O teološkoj funkciji pojma b^erit vidi članak: Božo LUJIC, Teološka funkcija b^erit u izražavanju i oblikovanju odnosa između Jahve i naroda u starozavjetnim spisima, u: *Bogoslovska smotra*, 61 (1991.) 3-4, 274-290.

²⁷ Usp. 1 Sam 18,3.

njega, Davida, važno zbog delikatne situacije u Šaulovu kraljevstvu i položaja kojega je David imao.

Između izraelskog kralja Salomona i tirskog kralja Hirama vladali su dobrosusjedski odnosi, pa su oni zahvaljujući tomu sklopili *b^erit*. Tekst ne govori ništa točnije o sadržaju tog *b^erit*, a može se pretpostaviti je da su isti dobrosusjedski odnosi i formalno potvrđeni.²⁸ Tekst ne govori o tome s čije je strane došla inicijativa, nego samo konstatira da su sklopili savez. Ovdje se očito radi o savezu jednakih partnera, a pretpostavlja se. da je za obadva kraljevstva mir, koji trenutno vlada, »strateški interes«.

Drukčiji je slučaj kod Gibeonita, koji na prijevaru sklapaju mir sa Jošutom.²⁹ Za Gibeonite je ovaj *b^erit*, savez, ugovor od životnog interesa, jer bi i oni kao i svi drugi narodi inače bili uništeni. Radi se o sporazumu nejednakih,³⁰ ali se dvije strane ugovorno obvezuju i zahvaljujući obvezama koje iz ovog ugovora slijede, Gibeoniti ostadoše na životu.

Ako iz profane prijedemo u sakralnu sferu onda između Jahve i Izraela u svakom slučaju imamo savez nejednakih. Savez, kako je opisan u biblijskim tekstovima dar je Božji bilo pojedincu bilo cijeloj zajednici Izraela.

Tekstovi koji govore o sklapanju Saveza su jedna od najvažnijih metafora u Starom zavjetu.³¹ Jahve sklapa Savez najprije sa Noom. Taj savez je čisti dar Božji. Ako govorimo o Abrahamu onda je on odabrani predstavnik od koga će nastati veliki narod. Tekstovi govore o Abrahamu i njegovu potomstvu. Mojsije predstavlja dvanaest plemena Izraelovih i to je privremeno završna faza u razvoju ideje Saveza. Taj će Savez biti više puta obnavljan kako to opisuju tekstovi Jš 24 ili 2 Kr 23, da bi na kraju vremena kod proroka Jeremije dobio novi oblik. Jedan Novi savez će biti zapisan u srca ljudi i kamene ploče Saveza više neće biti potrebne.

Govoreći o teologiji Saveza Lothar Perlitt tvrdi da je ona nastala u 7. st. pr. Kr. i to kao reakcija na profetizam 8. st. pr. Kr.³² U vremenu kada su opasnosti za Izrael izvana bile jako velike, tako nakon propasti Sjevernog Kraljevstva kada je Asirija konstantna opasnost, teolozi govore o nadi i upotrebljavajući

²⁸ Usp. 1 Kr 5,26.

²⁹ Usp. Jš 9,15.

³⁰ Usp. Paolo SACCHI, Sul significato della parola *b^erit*, u: *Henoah*, 7 (1985.), 67-73, ovdje 71: »E' un caso che i romani avrebbero chiamato di foedus iniquum.«

³¹ Usp. Christoph LEVIN, *Die Verheissung des neuen Bundes in ihrem theologiegeschichtlichen Zusammenhang ausgelegt*, Göttingen, 1985., 119: »*b^erit* auf Jahwe übertragen gebraucht, ist eine der wichtigsten Metaphern der religiösen Sprache des Alten Testaments. Dass dieser religiöse Begriff metaphorischen Charakter hat, ist aus dem Nebeneinander des profanen und religiösen Sprachgebrauchs zu ersehen.«

³² Usp. Lothar PERLITT, *Bundestheologie im Alten Testament*, Neukirchen-Vluyn, 1969., 274.

teologumenon *b^erit* nastavljaju borbu proroka u korist jahvizma, a protiv stranih božanstava. Tako pojam *b^erit* predstavlja za njegove pobornike pouzdanje u Gospodina, u kojem jedinom Izrael može naći i ostvariti, odnosno doživjeti spasenje.³³

Govoreći o sadržaju pojma *b^erit*, Moshe Weinfeld zastupa ideju da se radi o obvezi koja je nametnuta³⁴ od strane jačega slabijem partneru. S druge strane sadržaj je pojma ljubav i prijateljstvo.

Lepeza značenja ovog pojma ide od privatnog dogovora, ugovora, sporazuma između dviju osoba, odnosno službenog sporazuma dvaju kraljeva, odnosno kraljevstava do ugovora, sporazuma, saveza između Boga i čovjeka, odnosno Boga Jahve i naroda Izraela.

3. Tekstovi iz 2 Kr

Statistički podaci nam ne mogu baš previše pomoći. Pojam *b^erit* se pojavljuje u 2 Kr ukupno 12 puta. Zbog složenosti starozavjetnih knjiga bilo bi važno složiti tekstove prema vremenu nastajanja. Tako Ernst Kutsch³⁵ stavlja tekst 2 Kr 11,4 u preddeuteronomijsko vrijeme, a većinu naših tekstova (2 Kr 11,17; 17,15.35.38; 18,12; 23,2.3.21) pripisuje deuteronomijskoj literaturi. Kao u mnogo slučajeva kada se radi o starozavjetnim tekstovima i ovdje još nije izrečena posljednja riječ. Georg Hentschel³⁶ donosi pregled najnovijih teorija glede vremena nastanka Knjiga o kraljevima. Navedeni se autori slažu u tome da je jedna prva redakcija, od strane deuteronomijskog autora tekstova nastala prije babilonskog sužanjstva te da je više autora kasnije činilo još neke sekundarne preinake. U danom vremenskom periodu riječ *b^erit* koji uglavnom prevodimo sa »savez«, a odnosi se na Savez Boga s Izraelom, u teološkom smislu ima više sinonima (zakon, Dekalog, zapovijedi, pouke, uredbe), koji sadržajno znače isto. Izrael više nije nomadski narod, nego se nalazi u čvrstim nastambama, u kulturnoj zemlji, koja donosi svoje opasnosti glede monoteizma, odnosno jahvizma. Uz opasnosti asimilacije od strane kanaanskog stanovništva, još je veća opasnost u tome da Izrael prihvati bogove, božanstva zemlje u koju su došli. Jasan primjer za ovo je vladavina kralja Ahaba i kraljice Izebele u 8. st. u Sjevernom Kraljevstvu, ali i štovanje asirskih božanstava u 7. st. što je onda

³³ Isto, 280.

³⁴ Usp. Moshe WEINFELD, *b^erit*, Verpflichtung, 784: »*b^erit* enthält vor allem die Idee des Auferlegens oder der Verpflichtung...«

³⁵ Ernst KUTSCH, *b^erit-Verpflichtung*, 341.

³⁶ Usp. Erich ZENGER – Heinz-Josef FABRY – Georg BRAULIK, *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart, 2004., 239-248, ovdje 242-244.

povod za Jošijinu reformu, kako je ona opisana u 2 Kr. Stoga je glavni antonim pojmu saveza identičan s nedržanjem prve zapovijedi, tj. onaj tko slijedi druge bogove, tko hodi za drugim bogovima automatski je prekršio Savez s Jahvom i nije više pripadnik naroda Saveza.

Lepeza značenja izraza *b^erit* dosta je široka, od privatnog dogovora preko ugovora kojega čini jedna treća osoba za dvije strane, ugovora između nekog kralja i njegovog vazala, kao što je to redovito kod tzv. vazalskih ugovora³⁷ do ugovora između Boga Jahve i izraelskog naroda.

Tekstove u 2 Kr treba promatrati u teološkom kontekstu u kojem su napisane, odnosno za koji su namijenjene. Knjige kraljeva nisu dio profane povijesti nego prosuđuju tijek događaja u svijetlu kulta i profetizma³⁸. U slijedećem navodimo pojedine tekstove iz 2 Kr koji donose pojam *b^erit*.

2 Kr 11,4: »Sedme godine Jojada posla po satnike Karijaca i tjelesnu stražu i pozva ih k sebi u Dom Jahvin. Sklopi s njima savez,³⁹ zakle ih i pokaza im kraljeva sina.«

Kronologija kraljeva Jude i Izraela⁴⁰ donosi da je Atalija, kći Ahabova bila žena Jorama, kralja judejskog. Nakon smrti Ahazje, Atalijina sina, koji je ubijen po Jehuovu nalogu, Atalija organizira pokolj svih kraljevih sinova, ali je jedan od njih (Joaš) ipak spašen. Joaš je bio sakrivan punih šest godina, a onda Jojada, svećenik, inscenira ustoličenje kralja. Smatrao je, da je došlo vrijeme ustoličiti pravoga kralja nakon šest godina vladavine Atalije. Jojada saziva tjelesnu stražu, koja će biti vjerna princu Joašu, budućem kralju, a uz tjelesnu stražu zove i satnike Karijaca, plaćenika iz Male Azije.⁴¹

Jojada se dogovorio s hramskim stražarima i plaćenicima, kako izvesti puč na dvoru i kako dovesti na vlast regularnog kralja iz Davidove loze. Hebrejski tekst ovdje upotrebljava izraz *b^erit* koji u našem kontekstu znači dogovor, dogovor s hramskom stražom i vojskom, a u svrhu uspostavljanja zakonitog nasljednika iz Davidove loze.

11,17: »Tada Jojada sklopi savez između Jahve, kralja i naroda da narod bude narod Jahvin.«

Svećenik Jojada ima ovdje sličnu funkciju kao Mojsije na Sinaju. On je posrednik između Boga i naroda te sklapa savez. Imamo deuteronomijsku

³⁷ Usp. Victor KOROŠEC, *Hethitische Staatsverträge*, Leipzig, 1931.

³⁸ Erich ZENGER – Heinz-Josef FABRY – Georg BRAULIK, *Einleitung in das Alte Testament*, 247; 188-190.

³⁹ Katančić ovdje ima: »pogodih shnjima uvit«, a Šarić, »Tada se dogovori s njima.«

⁴⁰ Usp. *Biblija. Stari i Novi zavjet*, Zagreb, 1980., 1273-1292, ovdje 1275.

⁴¹ Usp. Georg HENTSCHEL, *2 Könige*, Würzburg, 1985., 51-53.

obradu teksta⁴² koja uključuje obvezu naroda biti »narod Jahvin«. Sadržaj izraza savez, *b^erit* identičan je sa zakonom, *torah*. Narod ispunjava odmah svoju obvezu i potvrđuje vjernost Jahvi time što ruši hram božanstva Baala i čak ubija svećenika u Baalovu hramu.

13,23: »Ali im se Jahve smilova i ražali se nad njima. Pogleda na njih zbog svoga Saveza⁴³ koji je sklopio s Abrahamom, Izakom i Jakovom. Nije ih htio uništiti i nije ih odbacio daleko od svoga lica do danas.«

Radi se o sukobu između Sjevernog Kraljevstva i Aramejaca. Aramejski kralj Hazael uspio je osvojiti neke izraelske gradove u vrijeme izraelskog kralja Joahaza. Nakon smrti Hazaela Joahazov sin Joaš je uspio vratiti izraelske gradove od Aramejaca. Razlog kojega autor navodi je povijesne naravi: Jahve ostaje vjeran svome Savezu. Autor koji pripada kasnijoj deuteronomijskoj školi upotrebljava ovdje tipične deuteronomijske izraze. Sadržaj Saveza koji je ovdje naveden nije posebno naznačen, nego je jednostavno pretpostavka. Pozivanje na patrijarhe treba ovom tekstu dati povijesnu težinu. Ne govori se je li narod uopće zaslužio da mu bude oprosteno; razlog je Božja vjernost⁴⁴ prema svome narodu.

17,15: »Prezreli su njegove zakone i Savez koji je sklopio s njihovim ocima i opomene njegove koje im je upućivao. Težili su za ispraznošću, pa su i sami postali isprazni slijedeći narode oko sebe, premda im je Jahve zapovjedio da ne čine kao oni.«⁴⁵

Cijelo poglavlje daje povijesni pregled i razloge lagane propasti Sjevernog Kraljevstva. Teološki gledano važno je naglasiti dvije pojedinosti. Izrael se kao narod nije obazirao na riječ proroka, koje je Gospodin neprestano slao narodu i zbog toga su skrenuli s pravoga puta i dali se štovanju drugih božanstava, što je direktna povreda prve zapovijedi Dekaloga. Tekst pripada deuteronomijskoj školi, a terminologija je već poznata. Savez koji je ovdje spomenut identičan je sadržajno sa Zakonom. Oni su napustili Zakon/Savez i slično kao okolni narodi težili su ispraznošću, za božanstvima, što je Jahve izričito zabranio. Ako slijede takav put, propast prije ili kasnije mora doći. Finalni autor teksta priziva povijesno pamćenje i upozorava na prvu Božju zapovijed, a propast Sjevernog Kraljevstva; dolazak asirske vojske i odvođenje naroda je samo logički slijed zbog grijeha naroda.

⁴² *Isto*, 52.

⁴³ Katančić: »Radi ugovora svog', kog' imashe s' Abrahamom, i Isaakom, i Jakobom, a Šarić: »Zbog svojega zavjeta s Abrahamom, Izakom i Jakovom.«

⁴⁴ Usp. Hans- Jürgen ZOBEL, hesed, u: *ThWAT*, III., 48-71.

⁴⁵ Katančić: »I odbacishe zakonita njegova, i ugovor, kog' pogodih s' otcima, a Šarić: »Oni prezreše njegov uredbe, njegov zavjet, koji je bio sklopio s njihovim ocima.«

17,35: »Jahve bijaše s njima sklopio Savez i zapovjedio im: 'Ne štujte tuđih bogova niti im se klanjajte. Nemojte ih štovati niti im žrtava prinositi.'«

17,38: »Nemojte zaboraviti Saveza koji sam sklopio s vama i nemojte štovati drugih bogova«

Radi se o stanju u Samariji, u danom vremenskom periodu asirskoj provinciji, nakon što je asirski kralj tamo naselio ljude iz drugih dijelova svoga carstva. Ovo se naseljavanje događalo gradualno.⁴⁶ Dolazi do štovanja drugih božanstava, onih iz asirskog carstva, što se ponovo načelno protivi ideji Saveza. Tekst govori o religioznom sinkretizmu, jer su doseljenici uz Jahvu štovali i druge bogove. Evociran je Savez koji je narodu poznat i postoji u pisanom obliku.⁴⁷ Savez ovdje označava temeljni odnos izraelskog naroda kao cjeline prema Bogu. Narod je sa svoje strane očito zakazao. Sadržajno jednake tekstove nalazimo u Knjizi Izlaska⁴⁸. Naglasak je na prvoj zapovijedi Dekaloga, koja isključuje »druge bogove«.

18,12: »Bijaše to stoga što nisu poslušali glas Jahve, Boga svoga, i što su prekršili njegov Savez i sve što im je naredio Mojsije, sluga Jahvin. Nisu ništa slušali niti vršili.«

Uži kontekst ovog teksta govori o »dobrom« kralju, Ezekiji, sinu Ahazovu, koji je od deuteronomijskog autora pozitivno ocijenjen, jer nije išao stopama Jeroboama, koji je postavio dva zlatna teleta u Betelu i Danu i tako inicirao religioznu šizmu. Ezekija, prema biblijskom tekstu poduzima vjersku reformu u Južnom Kraljevstvu. Istovremeno imamo kralja Hošeu u Sjevernom Kraljevstvu – Samariji. U njegovo vrijeme asirski kralj Salmanasar osvaja Samariju. Autor navodi teološki razlog ovog osvajanja: jer narod nije slušao glas Jahvin i jer »su prekršili njegov Savez«. Savez ovdje ponovo označava već ustaljenu, poznatu veličinu, a pozivanje na Mojsija želi samo pojačati dojam, naglasiti važnost Saveza. Tekst sadržajno ponavlja već rečeno u 2 Kr 17. Savez je poznata veličina, te adresati teksta točno znaju o čemu se zapravo radi.

23,2-3: »Kralj potom uzađe u Dom Jahvin s Judejcima, Jeruzalemcima, svećenicima i prorocima i sa svim narodom, od najmanjega do najvećega. I pročita im sve riječi Knjige Saveza koja je nađena u Domu Jahvinu. Kralj, stoje-

⁴⁶ Usp. Ernst WÜRTHWEIN, *Die Bücher der Könige. 1. Kön. 17 – 2 Kön. 25*, Göttingen, 1984., 398-400.

⁴⁷ Usp. Georg HENTSCHEL, *2 Könige*, 82: »Der Bund entspricht dabei dem Gesetz, das bereits schriftlich vorliegt und als dessen Urheber der Herr selbst gilt.«

⁴⁸ Izl 20,5: »Ne klanjaj im se niti im služi. Jer ja, Jahve, Bog tvoj, Bog sam ljubomoran. Kažnjavam grijeh otaca – onih koji me mrze – na djeci do trećeg i četvrtog koljena«; 23,24: »Nemoj se klanjati njihovim kumirima niti im iskazuj štovanje; ne postupaj kako oni rade nego njihove kumire poruši i stupove im porazbijaj.«

ći na svome mjestu, obnovi pred Jahvom Savez da će slijediti Jahvu i držati se njegovih zapovijedi, pouka i uredaba svim srcem i svom dušom da bi ispunio sve stavke toga Saveza zapisane u ovoj knjizi. Sav je narod stupio u Savez.«

U nizu kraljeva, koje je deuteronomistička škola označila kao pozitivne nalazimo judejskog kralja Jošiju. Nakon gore spomenutog kralja Ezekije, koji je pozitivna osoba imamo dva negativna kralja: Manašea i Amona. Poslije Amona imamo njegovog sina Jošiju koji je pozitivno ocijenjen. U vrijeme radova koji su izvođeni u Jeruzalemskom hramu pronađena je Knjiga Saveza,⁴⁹ koja je za Jošiju povod jedne vjerske obnove. Očito se radi o sadržaju koji je narodu bio (ili trebao biti) poznat. Shvativši o čemu se radi, kralj Jošija obnavlja Savez s Bogom. Sadržajno ovu scenu možemo usporediti s onom iz knjige Jošuiine, gdje Jošua obnavlja Savez s Bogom. Bit je ovog Saveza »držati se njegovih zapovijedi, pouka i uredaba«. Sve ovo možemo shvatiti kao sinonime, odnosno sadržaj Saveza. Nakon što on osobno obnavlja Savez to isto čini sazvani narod te »stupa u Savez«. Nakon »obreda« obnove Saveza kralj Jošija se daje u akciju i počinje sveobuhvatnu vjersku reformu, koja je opisana u 2 Kr 22-23. Radi se načelno, takova je vizija deuteronomijskih autora tekstova, o čišćenju jeruzalemskog Hrama od svih drugih, heterodoksnih elemenata, koji su se uvukli u jeruzalemski Hram i liturgiju tijekom asirskog utjecaja u Izraelu i Judeji. Zasluga je kralja Jošije da on inicijalizira povratak jahvizmu, slično kao pozitivno ocijenjeni kraljevi prije njega (npr. Ezekija), odnosno šire rečeno možemo ga svrstati u pobornika jahvizma slično kao u svoje vrijeme proroka Iliju Tišbija.

23,21. »Kralj naredi svemu narodu: 'Svetkujte Pashu u čast Jahve, Boga svoga, po običaju koji je zapisan u ovoj Knjizi Saveza.'«

Na koncu izvješća o Jošijinoj reformi nalazimo i svetkovanje Pashe. Autor povezuje svetkovanje Pashe sa svetkovanjem beskvasnih kruhova, na isti način kao Pnz 16,1-8.⁵⁰ Knjiga Saveza se odnosi na knjigu, tekst koji je pronađen

⁴⁹ Usp. Georg HENTSCHEL, *2 Könige*, 105: »Wir dürfen davon ausgehen, dass im 18. Jahr des Königs Joschija (622) tatsächlich ein Gesetzbuch im Tempel entdeckt und die sonst nicht erwähnte Prophetin Hulda darüber befragt worden ist.« Radi se o starijoj verziji, koju autori označavaju kao »*Urdeuteronomum*«, 108.

⁵⁰ «Drži mjesec Abib i slavi Pashu u čast Jahvi, Bogu svome, jer te Jahve, Bog tvoj, u mjesecu Abibu izveo noću iz Egipta. ²Kao pashu u čast Jahvi, Bogu svome, žrtvuj ovce i govoda u mjestu koje Jahve odabere da u njemu nastani ime svoje. ³Ništa ukvasano nemoj s njome jesti; nego sedam dana jede beskvasan kruh – kruh nevoljnički – budući da si u žurbi izišao iz zemlje egipatske: da se svega svog vijeka sjećaš dana kad si izišao iz zemlje egipatske. ⁴Neka se sedam dana u tebe ne vidi kvasac na svemu tvome području i ništa od mesa žrtve što je zakolješ navečer prvoga dana ne smije ostati preko noći do jutra. ⁵Nije ti dopušteno žrtvovati pashu u bilo kojem gradu što ti ga dadne Jahve, Bog tvoj, ⁶nego u mjestu koje odabere Jahve, Bog tvoj, da ondje nastani ime svoje; samo tu žrtvuj pashu u predvečerje, o zalasku sunca, jer u to si vrijeme izišao iz Egipta. ⁷Skuhaj

u Hramu u Jeruzalemu i koji služi kralju Jošiji kao temelj za religioznu reformu koju je poduzeo. Sadržaj izraza: »Knjiga Saveza« nije naveden, a kako se radi o mlađem tekstu pretpostavka je da se radi o poznatom sadržaju kojega deuteronomijski autor u finalnoj redakciji pretpostavlja kao datost.

Zaključak

Izraz savez može imati različita značenja. Sam naslov članka to želi naglasiti pišući riječ malim, odnosno velikim slovom. Pisan malim slovom »savez« je sinonim za ugovor, dogovor, sporazum, zavjet (kao kod Joba, Davida i Jonatana, Jakova i Labana, ali i Salomona i Hiram te Jojade i hramskih čuvara). Pisan velikim slovom Savez je teološki pojam, koji definira odnos starozavjetnog vjernika prema svome Bogu. Tekstovi 2 Kr, povijesno gledajući, pripadaju mlađim tekstovima Starog zavjeta i u vrijeme kada su bili u finalnoj redakciji pojam Saveza sinonim je za *Toru*, Mojsijev Zakon. Temeljna je odrednica jahvizam, što znači štovanje isključivo Boga Jahve, a nikada i ni u kom slučaju štovanje drugih božanstava. Tako vjernost Savezu uvijek predstavlja vjernost Bogu Jahvi te automatski isključuje štovanje drugih bogova. Kako starozavjetni hod Boga s čovjekom pokazuje, Jahve je kroz cijelu povijest uvijek bio vjeran svome narodu, a narod je vrlo često iznevjerio svoga Boga. Unatoč nevjeri s ljudske strane, Savez ostaje trajna starozavjetna kategorija.

Summary

VARIOUS MEANINGS OF THE HEBREW TERM BERIT AND ITS AMBIGUITY IN THE SECOND BOOK OF KINGS

Karlo VIŠATICKI

Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Petra Preradovića 17, p.p. 54, HR – 31 400 Đakovo
KVisaticki@gmx.net

Covenant, in Hebrew berit, is one of the central notions of the Old Testament and can be found in all the Old Testament's Biblical books. In this article, after a brief introduction with general reference to the covenant – a notion that has a wide range

je i pojedini na mjestu koje odabere Jahve, Bog tvoj. Ujutro se onda okreni i zaputi svojim šatorima. 8Šest dana jedi beskvasan kruh, a sedmoga dana neka bude svečani zbor u čast Jahvi, Bogu tvome. Posla nikakva ne radi!«

of meanings and can mean a private covenant, treaty between two (equal) people, a treaty between two kings or countries, the covenant between God and the Israelites – the author first speaks of the etymological notion b^erit, which however, is not a sufficient explanation and so the author presents examples of translations of this notion in ancient translations (Targum, Septuaginta, Aquila, Symmachus, Theodotion, Vulgata, Vetus Latina), as well as older Croatian translations by Matija Petar Katančić, Ivan Matija Škarić, Bartol Kašić, Valentin Čebušnik, Antun Sović, Ivan Evanđelist Šarić. The author then speaks of the meaning of the notion b^erit within the Hebrew Bible. We find this notion in the sacral as well as the profane context. With reference to the profane context, the author notes the examples of David and Jonathon, Solomon and King Hiram, Gibeonites who make a false covenant with Joshua. When referring to the sacral context then this is the covenant between God and people, Yahweh and Israel. Here the author mentions the covenant with Noah, later the covenant with Abraham and the most significant covenant made on Sinai where Moses has the role of a mediator between Yahweh and Israel. The author then analyses individual sections in the 2nd Book of Kings – twelve in all. As the author claims exegesis on the most agree that the 2nd Book of Kings refers to more recent levels of the Old Testament which emerge when the notion b^erit, was used in sacral spheres and was a synonym for the Torah. Even though only 12 sections are treated they too are quite varied. In 2 K 11:4 Jehoada plans a revolution in the temple, here b^erit is an ordinary agreement. In the next act (2 K 11:17), once again Jehoada is in the role of a mediator in making a pact between Yahweh on the one side and the king and people on the other. In the conflict between Israel and Aramea the Israelites lost some cities but Yahweh was merciful because of his covenant and the Israeli king – King Joash manages to return these cities to the ownership of the Israelites. Here b^erit is a synonym for the Hebrew term hesed. In 2 K 17:15 there is reference to the Israelites unfaithfulness who abandoned b^erit, here this is a synonym for God's law. Texts in 2 K 17:35 and 2 K 17:38 speak about the covenant that is known to the people and exists in writing and signifies the fundamental relationship of the Israeli people as a whole towards God. The covenant in that context is a synonym for the Decalogue, i.e. above all keeping God's first commandments. The text 2 K 18:12 relates to the invasion of Samaria by the Assyrian king Salmanasar and the theological reason that the author cites lies in the fact that the people did not listen to Yahweh's voice because they »violated his covenant« and so God punished them. Finally, 2 K 23: 2-3 and 2 K 23:21 speak about the positive king, King Josiah who found the Book of the Covenant while working in the temple in Jerusalem. He then renewed the covenant with God and celebrated the Passover in Jerusalem together with his people as written in the Book of the Covenant. The renewal of the covenant

here means remembering the event on Sinai and renewing the obligations to follow only Yahweh and to abandon other gods.

Surmising we can say that in 2 K b^erit can mean an agreement between two parties on the one hand or relations between God and Israel on the other. The context of b^erit in the latter case is a synonym for the Decalogue in general or specifically a synonym for God's First Commandment.

Key words: Historical Books, Second Book of Kings, b^erit, covenant, Torah in later writings.